

John Henry Newman

Callista

O martiră din secolul al III-lea

Traducere de Adriana Ioana Nacu

Cuprins

Prefață.....	11
I. Sicca Veneria.....	13
II. Creștinismul în Sicca.....	23
III. Agellius în căsuța sa.....	33
IV. Juba.....	37
V. Jucundus la cină.....	45
VI. Goții și creștinii.....	55
VII. Prigoana bate la ușă.....	65
VIII. Noua generație.....	77
IX. Jucundus pregătește o cursă.....	87
X. Divina Callista.....	101
XI. Discursul Callistei și urmarea.....	111
XII. O moarte.....	121
XIII. Și o înviere.....	129
XIV. Norul mic.....	141
XV. O pedeapsă divină.....	149
XVI. Din ce în ce mai rău.....	157
XVII. <i>Christianos ad leones</i>	165
XVIII. Agellius scapă.....	173
XIX. O controversă.....	183
XX. El nu-și va pierde răsplata.....	193
XXI. Zvonuri uimitoare.....	201
XXII. Jucundus își prezintă părerea despre situație.....	205
XXIII. Gurta.....	219
XXIV. Binecuvântarea unei mame.....	227
XXV. Callista în temniță.....	233
XXVI. Ce înseamnă toate acestea?.....	239
XXVII. Sunt eu creștină?.....	247

XXVIII. În vizită la un bolnav	257
XXIX. Convertirea	267
XXX. Torres Vedras	277
XXXI. Botezul	289
XXXII. Rescriptul împăratului	297
XXXIII. O mărturisire bună	301
XXXIV. Martiriul	309
XXXV. Corpul sfânt	313
XXXVI. <i>Lux perpetua sanctis tuis, Domine</i>	317

Prefață

Nu cred că este necesar să spun că povestea care urmează este ficțiune, de la început la sfârșit. Ea conține puțin din ceea ce este istoria reală și nu folosește foarte multe cercetări ale scrierilor vechi. Cu toate acestea, a necesitat mai multe lecturi decât poate părea la o primă vedere.

Cartea este o încercare de a ne imagina și exprima, din punct de vedere catolic, sentimentele și relațiile dintre creștini și păgâni din perioada la care facem referire. Ea a fost concepută ca o abordare mai intimă a ceea ce autorul plănuia să fie o lucrare mult mai importantă sugerată lui de către înaltele autorități ecleziastice.

13 septembrie 1855

CAPITOLUL I

Sicca Veneria

În nicio altă provincie a întinsului Imperiu Roman, așa cum era el alcătuit la mijlocul veacului al III-lea, Natura nu se înveșmântase mai bogat sau mai ghiduș decât în Africa Proconsulară – un pământ a cărui metropolă era Cartagina, iar Sicca putea fi socotită centrul. Cetatea din urmă, care era așezământul unei colonii romane, se întindea pe povârnișul unui dâmb care se prelungea cu un lanț de dealuri și apoi cu un drum de munte înspre miazănoapte-răsărit.

Pe de-a-ntregul osebită de această regiune sălbatică și neroditoare era priveliștea ce se oferea privirii în ținutul de la apus și miazăzi, unde pe multe mile se întindea o câmpie îmbietoare, împădurită din belșug, în mii de nuanțe diferite, sfârșindu-se în depărtare în întăriturile lui Atlas¹ și pierzându-se în formele cețoase și fantasmagorice ale Munților Numidiei.

La poalele cetății se întindeau grădini, podgorii, lanuri de grâne și pășuni, străbătute sau împrejmuite de drumuri largi, mărginite de copaci sau arbori rămași din codrii de-altădată, lângă care se găseau adunate dumbrăvi pe care le născuseră bogăția și bunăstarea. Prelungul șes, deși neted față de înălțimile din miazănoapte ale cetății și de piscurile care străjuiau orizontul la miazăzi și la apus, se descoperea în bătaia soarelui a fi presărat

¹ În mitologia greacă, Atlas este unul dintre titani, fiind osândit de către Zeus să poarte veșnic pe umerii săi bolta cerească (n.tr.).

Respectiv cu dealuri și vâlcele, suișuri și coborâșuri; grădini de portocali, livezi, plantații de măslini și palmieri se răspândeau în văi și pe costișe. Prin splendoarea verde care se întindea tot mai deasă de la apus către miazănoapte, se puteau zări din când în când două drumuri pietruite șerpuiind către coasta mediteraneană, unul către vechiul potrivnic al Romei, altul către Hippo Regius din Numidia. Numai călătorii au putut vreodată să deplângă lipsa apei din peisaj, dar țăranul din partea locului i-a putut lămuri că numai ochiul are motive să cârtească, căci tot frunzișul bogat și rânelor ținutului nu făceau decât să ascundă ceea ce mama natură dăruia fără zgârcenie.

Râul Bagradas, ce se ițea dintre pindenii lui Atlas, nu era pe atât de lat pe cât era de adânc, săpând solul bogat și docil prin curgerea sa involburată, după ce trecea de Sicca și se vărsa în mare lângă Cartagina. Era cel mai mare dintr-o mulțime de alte râuri, cele mai multe afluenți, adâncindu-l în aceeași măsură în care îi creșteau debitul.

De la cele mai mari râuri afluențe fuseseră săpate canale pentru irigarea ogoarelor, iar gârlele care țâșneau din pietrișul de la poalele dealurilor fură zăgăzuite de mâna omului cu pietre cioplite ori netezite cu pietriș. Iar acolo unde nu se găseau nici izvoare și nici râuri fuseseră săpate fântâni, adânci de până la 200 de stânjani, astfel că apa ce țâșnea îi îneca, uneori, pe săpașii zeloși care cei dintâi se aflară în calea ei. Și în vreme ce acestea erau resursele așezărilor și ale anotimpurilor celor mai puțin prețuite, se cuvine a aminti și ploile îmbelșugate ce udau întreaga regiune jumătate din an, precum și roua deasă a verii ce, noaptea, despăgubea ținutul pentru birul pe care soarele african îl cerea pe timp de zi.

Din loc în loc în șerpuirile puste și prin pădure se puteau zări moșiile și cătunele aceluia pământ fericit. Era o epocă în care arhitectura se dezvoltase la maximum. Clădiri publice și private, palate și temple se puteau vedea atât la o mare depărtare de fiecare cetate, cât și în centrul lor. Unele erau durate din

piatră, altele din marmură, dar cele mai multe din acel amestec de lut fin, presat strâns cu ajutorul unor rame, pentru care sara-cenii² au devenit mai târziu cunoscuți și care s-au păstrat până în ziua de azi, la fel de dure la suprafață și la fel de ascuțite la unghiuri ca în ziua în care au fost ridicate. Pe alocuri, pe câte un deal sau pe câte o stâncă, încununate cu bazilici și temple, strălucind în soare, se vedeau cetățile provinciei sau cele din vecinătatea ei, Thibursicumber, Thugga, Laribus, Siguessa, Sufetula și multe altele. În depărtare, pe un podiș aflat la umbra lui Atlas putea fi văzută Colonia Scillitana, vestită cu aproximativ cincizeci de ani înainte de data la care scriem, pentru martiriul lui Speratus și al tovarășilor săi, care fuseseră decapitați la ordinul proconsulului, pentru că refuzaseră să jure pe geniul Romei și al împăratului.

Dacă privitorul ar sta acum nu în Sicca însăși, ci cam la un sfert de milă spre miazăzi-răsărit, pe colina pe care se afla căsuța lui Agellius, i s-ar deschide dinaintea ochilor întreaga priveliște a cetății. Numele ei, Sicca Veneria, dacă vine (așa cum cred unii) de la *Succoth benoth*, sau „corturile fiicelor”, pomenit de scriitorul inspirat ca obiect de cult păgân în Samaria, arată că cetatea își datora înființarea coloniștilor fenicieni care veniseră în țară. Oricum va fi fost, zeitățile punice își puseseră amprenta asupra locului: erau acolo templele lui Hercule Tyrianul și ale lui Saturn și scena jertfelor umane anuale, deși acestea și toate celelalte clădiri religioase păreau mici pe lângă misteriosul altar străvechi închinat riturilor senzuale ale Astartei siriene.

Băile publice și un teatru, un capitoliu ce-l imita pe cel al Romei, un gimnaziu, conturul lung al unui portic și o statuie din bronz a împăratului Severus călare pe un cal se înălțau pe străzile unei cetăți care, îngustă și șerpuitoare, cuprindea înălțimile și poalele dealului. În centrul său, un izvor imens arunca neostoit

² Saraceni: termen folosit de scriitorii creștini din Europa pentru a denumi musulmanii arabi (n.tr.).

câteva tone de apă în fiecare minut, era împrejmuit cu peristilul³ hărăzit locurilor sacre, ca dovadă a recunoștinței superstițioase a locuitorilor. În depărtare, spre miazănoapte, un loc ce nu putea fi văzut de unde ne-am oprit ultima dată, terenul stâncos cobora deodată, dând cetății, când era privită de la distanță, de pe latura Mediteranei, aceeași înfățișare îndrăzneată și izbitoare pe care o puteai vedea la Castro Giovanni – vechea cetate Enna din inima Siciliei.

Și acum, retrăgându-ne ochii de la astă priveliște, de la peisajele mai îndepărtate sau mai apropiate, dacă am chibzui asupra locului însuși de unde am privegheat întreaga scenă, am afla aproape la fel de multe lucruri care să ne atragă privirea și prețuirea. Iată-ne în mijlocul gospodăriei unui om bogat, alcătuită din mai multe ogoare și grădini, despărțite prin garduri de cactus sau aloe. La poalele dealului, care cobora, în partea cea mai îndepărtată de la Sicca, spre unul dintre afluenții râului abundent și involburat despre care am vorbit, iată o curte mare sau o grădină străbătută de o sută de canale artificiale, în care era cultivată *henna* cea frumoasă și parfumată. Un crâng des de palmieri se arată triumfător pe malul răcoritor al apei, ale căror ramuri se ridică mulțumitoare spre cer.

Recolta de orz din câmpiile care se aflau mai sus pe deal se încheiase, sau cel puțin era spre încheiere. Tot ce rămăsese în urma secerișului era ciocănirea neîncetată și supărătoare a *cicadei* și covergile părăsite din papură și rogoz, lăsate de-acum pradă uscăciunii, la a căror umbră copiii țăranilor aflară adăpost din calea dogorii soarelui, cu numai o lună în urmă, pe când izgoneau din grâne mulțimea de linari și sticleți și alte păsăruici care, ca și pe alte țărâmurii, luptau cu oamenii pentru a-și dobândi hrana. Pe povârnișul dinspre miazăzi-apus se află o podgorie frumoasă și îngrijită, ai cărei butuci de viță, deși mici, aruncă deja umbre

3 Peristil: șir de coloane care mărginește un edificiu, o grădină etc. sau împodobește fațada unei clădiri, formând un fel de galerie (din gr. *peristylon*) (n.tr.).

lungi pe partea de răsărit. Sclavii sunt împrăștiați peste tot în vie, mărturisind puterea istovitoare a soarelui prin *petasul*⁴ larg pe care-l poartă, și căldura apăsătoare, prin acel *subligarium*⁵ subțire care le atârna de la brâu până la genunchi.

Sclavii fură puși să taie mlădițele netrebuincioase cărora ultimele ploi de primăvară le dădura viață și să le lege pe cele care făgăduiau să dea rod, așa încât să fie ferite de vânt și de soare. Totul dă mărturie despre acest anotimp binevoitor și ferece pe care marii versuitori latini l-au cântat în strofele lor frumoase, dar păgâne; când, după ploi bogate și cețuri aspre, vânturi străpungătoare și firava strălucire a soarelui, vreme de șase luni, puternica mamă natură se arată din nou și își revarsă bogățiile sale cele mai tainice întru viața și plăcerea fiecărei părți din vasul întreg. Sau, ca să ne folosim de stihurile unui bard modern:

„Când Pământul, până atunci pustiu
Și gol, și neîmpodobit, și neplăcut vederii, făcu să crească
Iarbă fragedă, ce fața în verdele plăcut i-o 'mpodobi;
Și plante apărură apoi, cu frunze de tot soiul, care
îndată înfloriră,
Înveselindu-i și parfumându-i sânul cu multele culori;
Și-abia ce îmbobociseră acestea, că vița răsări și ea,
Cu greii săi ciorchini; iar mai departe, se târî dovleacul
Cel parfumat și paiele de grâu își ridicară capul pe
câmpul lor,
De luptă parcă gata; apoi umilele tufișuri și arbuștii
Cu crengile ca părul încâlcit; iar la sfârșit, se ridicară falnici
Copacii, cu ramurile de flori împodobite sau de fructe grele
Aplecate. Cu mari păduri se-noronară munții,
Și văile cu pâlcuri de copaci, iar râurile cu brăuri lungi
de maluri.

4 Petas: pălărie rotundă cu boruri largi, pe care o purtau grecii (gr. *petasos*) (n.tr.).

5 *Subligarium* (lat.): pantaloni largi purtați de sclavi, desuuri (n.tr.).

Respect Cu Raiul semăna acum întreg Pământul, un loc în care
Ar fi locuit și zeii, cutreierând cu drag umbrarele sfințite.”⁶

Frânturi dintr-un cânt elen vechi, cu iz de jale, se auzi din desișul ce mărginea cărarea pentru asini, croită adânc în pământ, care se întinde de la poarta cetății până la pârau. Un tânăr ce părea a fi ajutor de ispravnic sau *procurator* al gospodăriei, sări din tufișuri și se îndreptă către muncitorii care lucrau în vie. Ochii, părul și înfățișarea lui aminteau de Europa; felul lui de a fi sugera mai degrabă timiditatea, reținerea, decât rusticitatea. Purta o tunică roșie, simplă, cu mâneca scurtă, ce cobora până la genunchi, și era strâns în talie cu o centură. Picioarele și tălpile îi erau ascunse în cizme care i se ridicau până la jumătatea gambei. Îi vorbi unuia dintre sclavi cu o voce blândă și veselă:

— Hei, Sansar! strigă el, nu-mi place că n-aduni mlădițele la fel de bine ca mine! Dar e greu să mai schimbi apucăturile unui bătrân ca tine! Văd că niciodată nu legi vlăstarele pe care nu le tai, iar ele se răsfiră sălbatic în jur. Primul bou care va trece pe ogor să are, luna viitoare, le va rupe!

Vorbise în latină, dar omul îl înțelese și îi răspunse în aceeași limbă, deși cu abateri de la puritatea accentului și a sintaxei, asemuindu-se întrucâtva cu accentul negrilor din apusul Indiei.

— Ah, stăpâne, zise el, dar este o greșeală să folosești plugul. Furca lucrează mult mai bine. Cât despre struguri, nu trebuie să-ți fie teamă. Am ascuns cârcelul sub frunză ca să nu fie în bătaia soarelui – singurul vrăjmaș de care trebuie să ținem seama.

— Dar furca nu ridică atâta praf ca plugul și vitele grele care îl trag, o întoarce Agellius. Iar praful acesta ocrotește mai bine cârcelul decât umbra unei frunze.

— Iară dobitoacele acelea mari, răspunse sclavul, trag brazde prea adânci și nimicesc ogorul.

6 John Milton, *Paradisul pierdut*, traducere de Adina Begu, editura Aldo Press, București, p. 194–195 (n.tr.).

— Văd eu că nu e bine să-mi pun mintea cu un bătrân viticultor care și-a făurit înțelegerea asupra lucrurilor înainte de a mă naște eu, zise Agellius vesel, și plecă într-o grădină învecinată.

Și aici se vedeau peste tot semne ale lunii îmbelșugate în care se afla anul. Grădina, ca să o numim așa, era un ogor de mai mulți acri; era toată numai tufe de trandafiri și se făceau pregătiri pentru extragerea esenței lor, esență pentru care până în ziua de azi sunt slăvite diferite părți ale țării. Aici era un alt pâlcc de lucrători, iar un om între două vârste îi priveghea în timpul liber. Și așa cum se purta, chibzuit, stăpânit și nestingherit arăta că era chiar ispravnicul sau *villicus* însuși.

— Ești mereu aici, ca și cum ai fi sclav, nu roman, dragul meu prieten! Totuși și sclavii se bucură de Saturnalia⁷; tu ești mereu la lucru, nu te închini zeilor celor nemuritori și fericiți. De ce nu te-ai dus la sărbătoare în cetate? zise acesta din urmă.

— De ce aș face-o? întrebă Agellius. Nu îți amintești spusele bătrânului Hiempsal, să fim cu „un picior în papuc și unul în pantof”? Nimic nu s-ar putea face dacă mi-ar plăcea să mă plimb prin cetate. Din câte știu, la chemarea ta sunt aici și nu acolo.

— Ah, răspunse acesta, dar în acest anotimp, imperiul, geniul Romei și obiceiurile țării o cer. Și mai ales măreața zeiță Astarte și luna ei blândă și veselă. „Parturit almus ager”⁸ – știi versul. Nu te împotrivi Naturii și nici și nu te pune de-a curmezișul marelui sistem al universului.

O umbră de confuzie sau de suferință trecu peste chipul lui Agellius. Părea că vrea să mai spună ceva. În sfârșit, el spuse doar:

— Din partea unui slujitor nu e o greșeală prea mare, presupun.

— Cunosci credințele poporului tău, răspunse Vitricus. Coribanți, frigieni, evrei, cum îi numești? Există atât de multe

7 Saturnaliile: o sărbătoare populară la romani care avea loc în fiecare an, în cinstea zeului Saturn, după terminarea lucrărilor agricole (n.tr.).

8 *Parturit almus ager* (lat.): „naște ogorul roditor”, versuri ale poetului latin Vergiliu, (n.tr.).

religii fantastice în zilele noastre. Este ca și cum ai dori să te spânzuri de ușa casei pentru că te-ai săturat de viață și pentru asta să fii considerat un om drept. Ce om cu capul pe umeri ar putea să spună că merită doar să trăiești, nu și să te bucuri de viață?

— Mie îmi place liniștea, răspunse Agellius, îmi place să stau pe câmp, loc pe care tu îl socotești searbăd. Nu îmi pasă prea mult de ceea ce se petrece în cetatea plină de freamăt. Gusturile fiecăruia sunt diferite.

— Cetate? Nu trebuie să te duci în Sicca, răspunse ispravnicul, toți din Sicca au ieșit din cetate. S-au revărsat pe câmpii, crânguri, pe marginea râului. Ridică-ți ochii, omule! Ești viu! Deschide-ți urechile și lasă plăcerea să te învăluie. Lasă-te pradă răsuflării dulci a zeiței și ea te va umple de extaz!

Lucrurile stăteau întocmai cum spunea Vitricus. Solemnle zile de sărbătoare ale Astartei erau în plină desfășurare. Astarte – bine-cunoscuta zeiță a Cartaginei și a cetăților ce țineau de ea, zeiță pe care Heliogabalus o adusese în ultima vreme în Roma și care, în diferitele ei roluri, fusese fie Urania, fie Juno, fie Afrodita, în funcție de ceea ce întruchipa ea: filosoful, omul de stat sau omul de rând; semeață și intelectuală ca Urania, maiestuoasă și dominantă ca Juno, seducătoare ca zeița senzualității și a excesului.

„Iată cum se pierde fiul unuia dintre cei mai buni și cinstiți soldați care au mănuit vreodată sabie!”, spuse Vitricus în sinea lui. „Asta până când, în ultimii săi ani, un zeu năprasnic a pus stăpânire pe el și l-a strunit pe el și pe ai săi print-una dintre acele superstiții smintite care mișună pe aici precum șerpii. El însuși era cu adevărat prea bătrân ca să-i facă un rău prea mare, dar înrăuirile se văd în aceste vlăstare tinere. E un bun slujitor, însă ciuma a rămas în oasele sale și îi va putrezi sufletul.”

Gândurile subordonatului său erau însă de altă natură:

„Aerul e greu de păcat zilele astea”, se plângea el în lăuntru lui. „Oh, de nu aș mai vedea nelegiuirea cetății în mijlocul

acestor lucrări ale lui Dumnezeu! Vai! Blânda natură, creația Atotputernicului, este silită să slujească lucrării diavolului, și o face mai bine decât cetatea însăși! O, copaci frumoși și flori parfumate! O, soare strălucitor și aer îmbălsămat, sunteți în robie și aud cum gemeți să fiți izbăviți din ea! Voi sunteți sclavii, dar nu de bunăvoie, așa cum este omul. Oare cum ați putea vreodată sluji unui țel mai nobil? Cum se va putea oare pune capăt acestei nesfârșite prihane, povară a multe mii de ani? Oare va avea într-o bună zi sfârșit? Tu însăși, dragă Natură, vei fi nimicită întâi. Dar mai bine să nu o iau pe drumul cunoscut de toți în astă seară. Nu mai e mult și se vor întoarce de la sărbătoarea lor blestemată.”

Un sunet de coarne și voci se auzea din când în când prin pădure, ca și cum ar fi venit de la praznice ținute printre arbori; prin amurgul tot mai întunecat se puteau zări lumini strălucitoare jucând prin frunziș. Casa în care locuia Agellius se afla de cealaltă parte a brâului de drumuri care străbătea dealul. Pentru a ajunge acasă, era nevoit mai întâi să meargă o mică distanță de-a lungul brâului. Și nu apucă bine să pășească pe cărare, când dădu nas în nas cu o ceată de destrăbălați care se înapoiau de la vreun spectacol al dezmățatei sărbători. Purtau veșminte de sărbătoare, de se puteau numi veșminte acelea, iar însemnele idolatriei erau vădite pe frunțile și brațele lor. Unii dintre ei erau beți, iar cele mai multe erau femei.

— Tu de ce nu te-ai închinat, tinere? întrebă unul.

— Arătos băiat, însă lovit de *furii*, zise un altul. Cunosc eu soiul ăsta!

— Pe Astarte, zise un al treilea, este unul din acei gnostici vicleni! L-am mai văzut pe omul ăsta, cu fața lui de câine bătat. E unul dintre plozii lui Pluto, primul văr al lui Cerber și îl cheamă Hannibal.

La care au început să strige cu toții:

— Hannibal, Hannibal, aici este un băiat care te cunoaște. Vino cu noi, vechi prieten! Cel ce vorbește făcu o săritură spre el.

La acest gest, Agellius, care trecea încet de ei pe cărarea hopuroasă abruptă, se urcă cu doi sau trei pași spre creastă și se îndepărtă în siguranță. O femeie strigă:

— O, broască râioasă, îl cunosc acum! E vrăjitor, mănâncă copii mici. Nu vedeți ce semn a făcut? A făcut un farmec. Și sora mea îl făcea. Proasta m-a părăsit pentru a fi una dintre ei. Mereu făcea semnul acesta, zise ea, mimând semnul crucii. E creștin, năpastă! Ne va preface în fiare!

— Cerber, mușcă-l! spuse o alta. Ne suge sângele! Apoi, luând de jos o piatră, o aruncă spre el. Piatra zbură şuierând pe la urechea lui, în vreme ce Agellius se îndepărta.

Toate astea fură apoi urmate de o larmă generală plină de dispreț și ură.

— Unde-i ticălosul? Aprindeți torțele! Aprindeți torțele! Spânzurați-l! De-asta nu a fost el împreună cu oamenii cinstiți în vâlcea. Apoi porniră să înalțe un cântec de hulă, al cărui înțeles nu ni-l vom nici măcar închipui, cu atât mai puțin să-l așternem în cuvinte.

CAPITOLUL II

Creștinismul în Sicca

Destrăbălații meraseră în continuare pe drumul lor, iar Agellius pe al lui, ajungând în sfârșit la căsuța lui singuratică.

Agellius era cel mai în vârstă dintre cei doi fii ai unui legionar roman din Secunda Italica ce se stabilise împreună cu ei în Sicca. Acolo, bravul soldat avea să o piardă pe mama copiilor săi și, de asemenea, să își dea el însuși obștescul sfârșit, după ce, la bătrânețe, a devenit creștin. Puterea mărturisirii credinței în timpul prigoanei lui Severus din Cartagina fu motivul inițial al convertirii sale. El fusese însărcinat să păzească martirii și îi însoțise până la locul supliciului, alături de forțele civile cărora li se încredințase aplicarea legii în vremea proconsulatului. Astfel că, din fericire pentru el, nu-i revenise datoria de a fi călăul creștinilor, însărcinare pe care, oricâtă silă i-ar fi stârnit, poate că nu ar fi avut curajul să o refuze.

Continuă să ducă o viață de păgân, deși nu putu uita puternica impresie pe care martirii o avură asupra lui. După ce fu lăsat la vatră, se retrase sub ocrotirea unor buni prieteni din Sicca – cetate în care se stabilise deja fratele său. Mutându-se aici, își luă o a doua soție din rândul poporului numidian și trăi din roadele pământului, lucrând o parcelă care îi fu dată pe viață de către guvernul imperial.

Dacă de încercare ar fi fost trebuință pentru a se păstra vie sămânța bună care fu semănată în inima lui, ei bine, avu parte de multe încercări din partea tovarășei lui de viață, în ultimii săi